

Az adófizetési hajlandóságot befolyásoló tényezők

Takácsné, György Katalin¹ - Dobos Piroska²

ABSZTRAKT: A szakirodalomban több olyan közgazdasági modell található, melyek keresik az összefüggéseket az emberi magatartásformák, attitűdök, az adóelkerülés és annak kockázata, valamint ezek intézményi háttere között. A nem etikus üzleti viselkedés, a rejtett gazdaság okait széleskörűen, többféle kutatási módszerrel vizsgálják. A vizsgálatok célja a jelenség minél szélesebb körű megismerésnek érdekében kibővíteni a klasszikus közgazdaságtudományi állításokat szociológia és viselkedéstudományi területekkel is. Mind a kulturális környezet, mind a demográfiai tényezők (nem, kor, családi állapot, iskolai végzettség, havi nettó jövedelem) hatással lehetnek az adómorálra, továbbá a nemzeti büszkeség is jelentősen befolyásolhatja az adófizetési kötelezettségeknek való megfelelést. A kutatás célja egy olyan kérdőív összeállítása volt, ami vizsgálja az adófizetési hajlandóságot, kitérve a feketegazdaság kialakulásának okaira gazdaságpszichológiai szempontból. A kérdőív értékelésének eredményeit ismerteti a tanulmány.

KULCSSZAVAK: adózás, adómorál, attitűd, feketegazdaság, kkv

¹ Dr. Takácsné Prof. Dr. habil. György Katalin, Óbudai Egyetem, Keleti Károly Gazdasági Kar / Óbuda University, Faculty of Business and Management, Budapest, Egyetemi tanár / Professor takacsnegyorgy.katalin@kgk.uni-obuda.hu

² Dr. Dobos Piroska, Óbudai Egyetem, Biztonságtudományi Doktori Iskola / Óbudai University Doctoral School on Safety and Security Sciences, Budapest

Bevezetés

Számottevő bizonyíték van arra, hogy a kényszerítési erőfeszítések növelhetik az adószabályok betartását, de az extrém büntetési tételek akár fordított hatást is kifejthetnek – alacsonyabb adófizetést és általános bizalom elvesztését eredményezhetnek az állami intézményekben. Továbbá megfigyelhető az is, hogy az adófizetési kötelezettségnek való megfelelés eltérő az egyes országokban és kultúrákban. Jelentős irodalom áll rendelkezésre, amely arra utal, hogy a szabályoknak való megfelelést a társadalmi normák befolyásolják (Elster, 1989).

Az adócsalás csökkentésére irányuló politikák kidolgozásához alapvető fontosságú megérteni az adófizetésnek való megfelelés döntési háttérében meghúzódó viselkedési szempontokat. Célszerű olyan adópolitikák kidolgozása, amelyek ösztönzik az adómegfelelést a meglévő adóügyi rendszeren belül. Ha a megfelelés egyéni hozzáállása a társadalmi és kulturális normák függvénye, akkor ezeknek a normáknak a javítása kívánatos politikai lehetőség lehet. Az adófizetési kötelezettségnek való megfelelés összetett viselkedési probléma, és annak vizsgálata különböző módszerek és adatforrások használatát követeli meg, mivel minden eszköznek vannak előnyei és hiányosságai egyaránt. 2016-ban egyfajta új szemlélet, reform vette kezdetét a Nemzeti Adó- és Vámhivatal életében. Ekkor került bevezetésre az ún. támogató eljárás, amely alapján az ügyintézés kultúrájának átalakításával és a szolgáltatások hozzáférhetőségének megteremtésével kívánják az adózókat a korrekt adófizetésre ösztönözni. Ez a reform mindenképpen túlmutat a feketegazdaság visszaszorítására irányuló módszerek klasszikus eszköztárán. Emiatt az adóhatóságot átalakító szemléletváltás miatt is mindenképpen időszerű a téma vizsgálata.

Szakirodalmi áttekintés

Cummings et al, (2004) Dél-Afrikában és Botswana-ban tanulmányozták az adófizetési hajlandóságot mind empirikus adatok, mind laboratóriumi kísérletek során kapott adatok felhasználásával. A felmérési adatok lehetővé teszik számos társadalmi-gazdasági, demográfiai és attitűdváltozó beépítését a többváltozós elemzések használatához. Mind az empirikus, mind a laboratóriumi adatok azt mutatják, hogy a kulturális normák hatással vannak az adófizetési hajlandóságra.

Kirchler 1997-es tanulmányában szintén az adófizetők attitűdjét vizsgálja. A normáktól való függést, az egoisztikus és az altruista értékorientációt, az adó-

mentalitást és az adómorált, valamint a demográfiai jellemzőket kérdőívekkel értékelték. Az eredmények azt mutatják, hogy az értékorientáció, az életkor és a normáktól való függés is kapcsolatban áll az általános adózási attitűdökkel. Az adózási mentalitás és az adómorál, ahogy Schmolders (1960) is meghatározta, függ a válaszadók korától. Ezt az eredményt több alkalommal megerősítették a vonatkozó irodalmakban (Kirchler, 1996; Strümpel, 1969). Az életkor növekedésével az adófizetők alkalmazkodhatnak az adórendszerhez és megtanulják elfogadni azt. Feltételezhető, hogy ezeket az eredményeket az is befolyásolja, hogy az idősebb emberek nagyobb mértékben támaszkodnak a nyugdíjrendszerre és más állami támogatási hálózatokra, mint a fiatalok, akik úgy látják, hogy szabadságuk korlátozva van az adófizetés által, és nem érzékelik, hogy a befizetett adóterhek felhasználása vagy újraelosztása igazságos lenne, illetve nem tartják megfelelőnek a kormányzat részéről a visszacsatolást az adóterhek felhasználásával kapcsolatban. Egy későbbi Kirchler (1999) tanulmányban is az találjuk, hogy a személyiségjellemzők, az ideológiai, vallási értékek befolyásolják az adómorált.

Lewis (1982), illetve Groenland és Van Veldhoven (1983) beszámolnak arról, hogy a személyiségjellemzők (például a normáktól való függés), az ideológiai és vallási értékek és az erkölcsi irányultságok befolyásolják az adóviselkedést. Kirchler (1999) szerint az adók limitálják az egyének szabadságát, hogy autonóm döntéseket hozzanak a jövedelmükről. Emiatt valószínűleg szembenállással reagálnak a szabadságuk korlátozásra vagy az érzékelt korlátozásokra. Ez az induktív ellenállás a szabadság észlelt korlátozásának következtében, valószínűleg az adófizetői hozzáállásukban, az adómorál és adó viselkedés változásaiban nyilvánul meg. A felmérésben résztvevő megkérdezettek életkora, a résztvevők demográfiai jellemzői, mint például a válaszadók neme is jelentősen befolyásolta az adózási attitűdöket.

Kirchgässner (2010) szerint az adózási morál függ a vallási hagyományoktól, illetve a politikai és vallási hatóságok közötti kapcsolattól is. Ezen kívül az egyedi tényezők, mint például az életkor, a nem, a családi állapot és a foglalkoztatási státusz, illetve az általánosabb értékelési mutatók, például a kormányba és a jogrendszerbe vetett bizalom is jelentősen pozitív hatással vannak az adómorálra. Ugyanez érvényes a decentralizáció mértékére is, míg a közszektor hatékonyságának negatív hatása van rá. Emellett fontos szerepet játszanak a kulturális tényezők és különösen a vallási viselkedés: a vallásos emberek magasabb adómorállal rendelkeznek.

Schneider és Torgler 2006-os Wald-teszt segítségével végzett vizsgálatának eredményei azt mutatják, hogy a kulturális és regionális különbségek befolyásol-

ják az adóméltóságot. A svájci felmérés alapján az tapasztalták, hogy a kultúra jelentős szerepet játszik az egyéni adó morál meghatározásában. A nemzeti büszkeséget vizsgálva is arra a következtetésre jutottak, hogy szintén hatással van az adómorálra. A többi kontrollváltozó tekintetében megfigyelték azt a tendenciát, hogy a nők esetében szignifikánsan magasabb az adómorál, mint a férfiak esetében. Ráadásul az 50 és 64 év közötti személyek esetében is nagyobb adófizetési hajlandóság mutatkozott, mint az egyéb vizsgálati csoportok esetében életkor szempontjából. Ezen kívül a házasságban élőknel tapasztaltak még magasabb adómorált az egyedülállókhoz képest, illetve a nyugdíjasoknál. A belgiumi felmérések esetén is vizsgálták a kultúra szerepét az adófizetési hajlandóságra, illetve a nemzeti büszkeséget és a demokratikus attitűdöket. Az eredmények nem mutatnak statisztikailag szignifikáns különbséget a különböző kulturális csoportok között, mint Svájc esetében. A svájci eredményekhez hasonlóan Belgiumban is a nemzeti büszkeség és a demokratikus attitűdök jelentős pozitív hatást gyakorolnak az adómorálra. Érdeemes megjegyezni, hogy a nemzeti büszkeségnek és a demokratikus attitűdöknek az adó morálra gyakorolt hatása erősebb volt a francia nyelvű lakosság körében, mint a flamand lakosság körében. Ami a demográfiai változókat illeti, az 50-64 éves korosztályban mutatkozó különösen magas adózási morál az életkor pozitív hatását sugallja. Ráadásul a nők egyértelműen magasabb adómorállal rendelkeznek, mint a férfiak, és a házasságban élők itt is magasabb adómorált mutatnak, mint az egyedülállók a svájci példához hasonlóan. A spanyolországi többváltozós elemzés szerint a Wald-teszt azt mutatja, hogy a kultúra jelentős szerepet játszik az egyéni adómorál meghatározásában, illetve a nemzeti büszkeség és a demokratikus attitűdök is jelentős pozitív hatással vannak rá. A kontrollváltozókra vonatkozó eredmények azt sugallják, hogy a nők jobban megfelelnek az adófizetési kötelezettségnek, mint a férfiak és az özvegy magánszemélyek mutatják a legmagasabb adózási morált. A tanulmány felmérései azt mutatják, hogy a kulturális és regionális különbségek mind Svájcban, mind Spanyolországban hatással vannak az adózási morálra. Ezen kívül mindhárom ország esetében olyan eredmények születtek, hogy a nemzeti büszkeség és a demokratikus attitűdök mind pozitív hatást gyakorolnak az adófizetési hajlandóságra, ami bizonyítékul szolgálhat arra nézve is, hogy a politikai intézmények magasabb legitimitása magasabb adófizetési megfeleléshez vezet. A demográfiai tényezők, a kulturális környezet, a nemzeti büszkeség és a vallási értékek adófizetési hajlandóságra gyakorolt hatását összefoglalóan az 1. táblázat szemlélteti.

1. táblázat A demográfiai tényezők, a kulturális környezet, a nemzeti büszkeség és a vallási értékek hatása az adófizetési hajlandóságra

Főbb gondolat(ok)	Szerző(k)
Az értékek, társadalmi normák és az attitűdök országonként eltérőek és mérhető hatással vannak a gazdasági viselkedésre	Alm – Torgler [2005]
A demográfiai tényezők hatással vannak az adómorálra	Schneider – Torgler [2006], Kirchler [1997; 1999], Kirchgässner [2010]
Az adófizetők életkora hatással van az adómorálra	Kirchler [1996; 1997; 1999], Schmolders [1960], Strümpel [1969], Kirchgässner [2010]
Az adófizetők neme hatással van az adómorálra	Kirchler [1999], Kirchgässner [2010], Schneider – Torgler [2006]
Az adófizetők családi állapota hatással van az adómorálra	Kirchgässner [2010], Schneider – Torgler [2006]
A kulturális környezet jelentősen befolyásolja az adófizetési hajlandóságot	Schneider – Torgler [2006], Kirchgässner [2010], Cummings et al. [2004]
Vallási értékek befolyásolják az adómorált	Kirchler [1999], Kirchgässner [2010]
A nemzeti büszkeség hatással van az adómorálra	Schneider – Torgler [2006]

Forrás: saját szerkesztés

Alkalmazott módszerek

A feketegazdaságba való belépést motiváló tényezők, attitűdök mérésére a kérdőíves felmérést, illetve a mélyinterjú módszert választottuk – a bemutatott nemzetközi szakirodalom alapján feltárt összefüggések alátámasztásának céljával. A kutatás célja egy olyan kérdőív összeállítása volt, ami vizsgálja a nem etikus üzleti magatartást. A felmérésben többek között a demográfiai tényezők (nem, kor, családi állapot, lakóhely, végzettség, gyermekek száma, jövedelem-szint) és a nemzeti büszkeség hatását vizsgáltuk az adófizetési hajlandóságra.

A kérdőívben feltett kérdések zárt kérdések, előre meghatározott válaszlehetőségeket kínáltunk fel, a résztvevőknek ezek közül kellett kiválasztaniuk a számukra megfelelőt. A minta kiválasztása elméleti (szakértői) mintavétellel történt, kifejezetten olyan speciális csoport kiválasztásával, akik az elmélet szempontjából értékes információkat tudnak nyújtani, azaz a felmérés a magyarországi kis- és középvállalkozások adózási döntésekben kompetens vezetői körében történt. A kérdőív 2018. őszén két hónapos időintervallumban online formában volt elérhető. A felmérésre 345 válasz érkezett be. Az adatok tisztítása után a vizsgált minta elemszáma 343 maradt. Ezen kívül a kérdések 20 válaszadó esetében mélyinterjú formájában is lekérdezésre kerültek – „hólabda” mintavételi eljárással – így lehetőséget teremtve a téma bővebb kifejtésére.

A kérdőív az említett nemzetközi szakirodalom vizsgálati eredményei alapján állítottuk össze kiegészítve saját szerkesztésű kérdésekkel. A kérdőív első részében a rejtett gazdaság súlyával és összetevőivel kapcsolatos kérdések szerepelnek Semjén és Tóth (2004), illetve Balogh és szerzőtársai (2014) korábbi tanulmányai alapján. A kérdésekkel arra voltunk kíváncsiak, hogy a válaszadók véleménye szerint mennyire gyakoriak a számla nélküli értékesítések, a be nem jelentett alkalmazottak foglalkoztatása, a fiktív költség számlák vásárlása vagy a személyes fogyasztás költségként való elszámolása a vállalkozás költségei között - mind az üzleti partnerek, mind a versenytársak körében, illetve a magyar gazdaságban - és hogyan ítélik meg ezeket a jelenségeket. Ezen kívül, hogy az ő versenyhelyzetüket milyen mértékben veszélyezteti, ha a versenytársaik kapcsolatban állnak a feketegazdasággal, hogyan ítélik meg az előírtnál kevesebb adó megfizetését, és szerintük kit károsít az adócsalás. Majd megkérdeztük őket arról is, hogy az adóemelés, a szigor, a korrekt tájékoztatás, az adózási kultúra javítása, az adórendszer egyszerűsítése és az adócsökkentés milyen mértékben alkalmas eszközök az adófizetési hajlandóság növelésére. A második részben az adózónak a kormányzattal, a jogintézményekkel és az el-

lenőrzési szervekkel való kapcsolatát vizsgáltuk és ezek hatását az adófizetési hajlandóságra. A kérdéseket Semjén és Tóth (2004) tanulmánya alapján állítottuk össze, kiegészítve saját szerkesztésű kérdésekkel. Ebben a részben térünk ki a nemzeti büszkeség adómorálra gyakorolt hatására is. A kérdőív harmadik szakasza az önbecsülés adómorálra kifejtett hatásával foglalkozik, de ebben a tanulmányban nem térünk ki ennek az értékelésére. A negyedik rész pedig a demográfiai adatokat tartalmazza.

A téma bővebb kifejtésének érdekében a vizsgálatokat kiegészítettük egy interjú módszeren alapuló felméréssel is. Az egyéni, félig strukturált mélyinterjú alanyai Magyarországon adózási kérdésekben kompetens kkv vezetők voltak, illetve bevontunk olyan alanyokat is akik Magyarországon kívül valamelyik másik országban is jelen vannak adózóként, így nagyobb rálátást tudnak nyújtani az adózással, az adócsalással kapcsolatban nemzetközi szempontból is.

A kutatás eredményei

Mind az „Adózási szokások vizsgálata Magyarországon” kérdőív kiértékelésének eredményei, mind az interjúalanyokkal folytatott beszélgetések alátámasztották azt a feltételezésünket, hogy a rejtett gazdaság jelensége jelenleg is meghatározó mértékben jelen van Magyarországon. A válaszadók 60,1% szerint gyakori a számla nélküli értékesítés a magyar gazdaságban, 57,4%-uk szerint szintén gyakori a be nem jelentett alkalmazottak foglalkoztatása is. 50,1%-uk véleménye szerint a fiktív költség számla vásárlás is jelentős mértékben elterjedt gyakorlat.

A kérdőív nagyszámú adatainak dimenzióit főkomponens-analízis segítségével csökkentettük olyan mértékben, hogy a jelen lévő varianciát a lehető legjobban megtartsa (Sajtos & Mittev, 2007). A Bartlett-teszt segítségével vizsgáltuk a változók alapsokaságon belüli korrelációját, a Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) kritériumot alkalmaztuk a főkomponensek számának megállapításához. A továbbiakban az így kapott főkomponensekkel folytattuk az elemzést (2. táblázat).

2. táblázat A főkomponens-elemzés eredményei

Jelölés	Megnevezés
F1.1	Morális dilemma
F1.2	Az üzletfelek és versenytársak kapcsolata a feketegazdasággal
F1.3	Adócsalás a magyar gazdaságban
F1.4	A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása
F1.5	Személyes fogyasztás, mint céges költség
F1.6	Fiktív költség számla vásárlás
F1.7	Az adófizetési hajlandóság növelésének eszközei
F1.8	A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére
F2.1	Az állampolgárok és a kormányzat kapcsolata
F2.2	Az adófizetők és az adóhatóság kapcsolata
F2.3	Az adórendszer hatása
F3.1	Negatív énkép
F3.2	Pozitív énkép

Forrás: saját szerkesztés

Azokban az esetekben, ahol a téma részletesebb kifejtést igényelt, az eredeti kérdőív kérdéseivel dolgoztunk. Elemzésünkben Pearson-féle lineáris korrelációs vizsgálat segítségével kerestük, hogy van-e szignifikáns összefüggés a demográfiai mutatók, a nemzeti büszkeség és az adócsalás morális dilemmája között (3-4. táblázat).

A családi állapot, a közös háztartásban élő gyerekek száma és a személyes jövedelem alkotnak szignifikáns kapcsolatot az adócsalás morális dilemmájával (1. ábra).

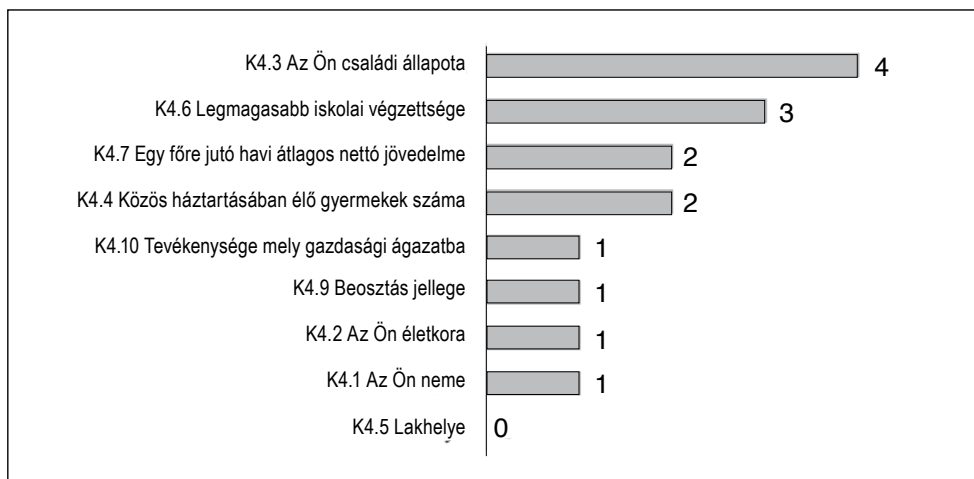
3. táblázat Korrelációs táblázat

	F1.1	F1.2	F1.3	F1.4	F1.5	F1.6	F1.7	F1.8
Nem	-,075	,030	,022	,116*	-,053	-,043	-,027	-,045
Életkor	,065	,068	-,104	-0,06	-,073	-,038	-,057	-,176**
Családi állapot	-,170**	,152**	,123*	0,05	-,011	,113*	,064	-,044
Gyermekek száma	-,130*	,065	-,050	0,05	-,001	,021	-,061	-,109*
Lakhely	-,005	,010	-,104	-0,01	-,082	-,056	-,033	-,010
Iskolai végzettség	,090	,005	,113*	,198**	,089	-,004	-,054	-,180**
Nettó jövedelem	,124*	-,013	,038	-0,05	,180**	,096	-,020	-,082

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).
 * . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Forrás: saját szerkesztés

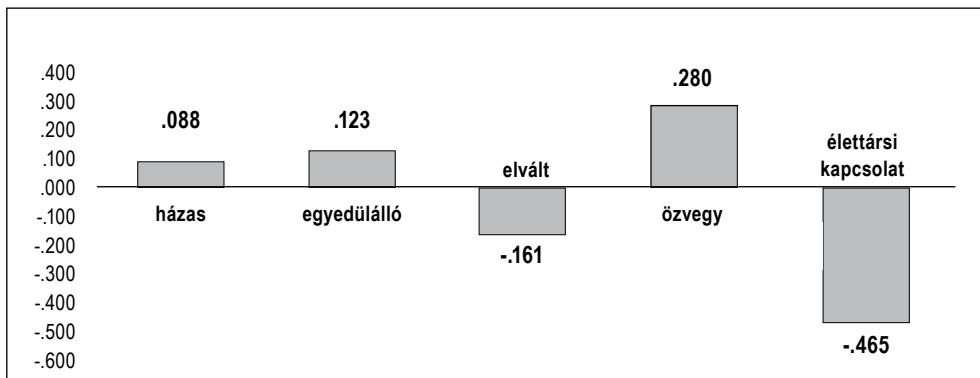
1. ábra A demográfiai tényezők és az adómorál között létrejövő szignifikancia szintek

Forrás: saját szerkesztés

A családi állapot szignifikancia szintje ($\text{szig} = 0,002 < 0,05$) alapján van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r = -0,170^{**}$) alapján a családi állapot és az adócsalás morális dilemmája között negatív irányú gyenge kapcsolat van. Egyszempontos varianciaanalízissel (ANOVA) állapítottuk meg, hogy van-e szignifikáns különbség az ötféle családi állapottal rendelkező csoport válaszainak átlaga között a morális dilemmát illetően, annak érdekében, hogy még pontosabb képet kapjunk arról, hogy a különböző családi állapotban lévő emberek, milyen morális dilemmával rendelkeznek. A Levene-teszt szignifikancia szintje ($0,428 > 0,05$) szerint a két minta szórása azonos. Az Anova F próbája alapján ($\text{szig} = 0,006 < 0,05$) szignifikáns különbség van az ötféle családi állapottal rendelkező csoport válaszainak átlaga között a morális dilemmát illetően. Az F próba állítását a Bonferroni-táblázat is vizsgálta. A házasságban élők átlagos morális dilemma szintje ($0,088$) szignifikánsan eltér az élettársi kapcsolatban élők átlagos morális dilemma szintjétől ($-0,465$). A házasságban élők és az egyedül élők átlagos morális dilemma szintje ($0,08$; $0,12$) közel azonos. Válaszaik pozitív tartományba esnek, tehát úgy gondolják, az adócsalás elítélendő cselekedet. Az özvegyeknek a legmagasabb az átlagos morális dilemma szintjük ($0,28$), jóval megelőzve az összes többi csoportot. Ők tartják a legjobban elítélendő cselekedetnek az adócsalást. Az elváltak ($-0,161$) és az élettársi kapcsolatban élők ($-0,465$) átlagos morális dilemma szintje negatív tartományba esik, tehát ők nem gondolják az adócsalást elítélendő cselekedetnek (2. ábra).

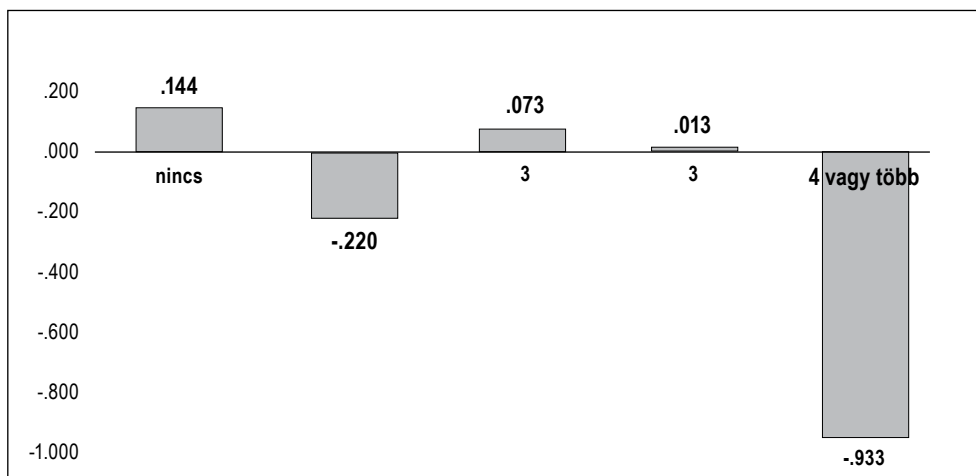
2. ábra A morális dilemma eloszlása a családi állapotok között

Forrás: saját szerkesztés

A közös háztartásban élő gyerekek számának szignifikancia szintje ($\text{szig} = 0,016 < 0,05$) alapján is van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r = -0,130^*$) szerint a közös háztartásban élő gyerekek száma és az adócsalás morális dilemmája között szintén negatív irányú gyenge kapcsolat van. Ahogyan növekszik a közös háztartásban élő gyerekek száma úgy csökken az adófizetési hajlandóság. A Levene-teszt szignifikancia szintje ($0,000 < 0,05$) alapján a két minta szórása nem azonos. Az Anova F próbája szerint ($\text{szig} = 0,001 < 0,05$) szignifikáns különbség van az 5 féle gyerekszám-mal rendelkező csoport válaszainak átlaga között a morális dilemmát illetően (3. ábra). Az F próba állítását a Bonferroni-táblázat is visszaigazolta, a 4 vagy több gyerekkel rendelkezők átlagos morális dilemma szintje ($-0,933$) szignifikánsan eltér a gyerekekkel nem rendelkezők átlagos morális dilemma szintjétől ($0,144$), illetve a 4 vagy több gyerekkel rendelkezők átlagos morális dilemma szintje ($-0,933$) szignifikánsan eltér a két gyerekkel rendelkezők átlagos morális dilemma szintjétől ($0,073$).

3. ábra A morális dilemma eloszlása a gyerekek számának függvényében

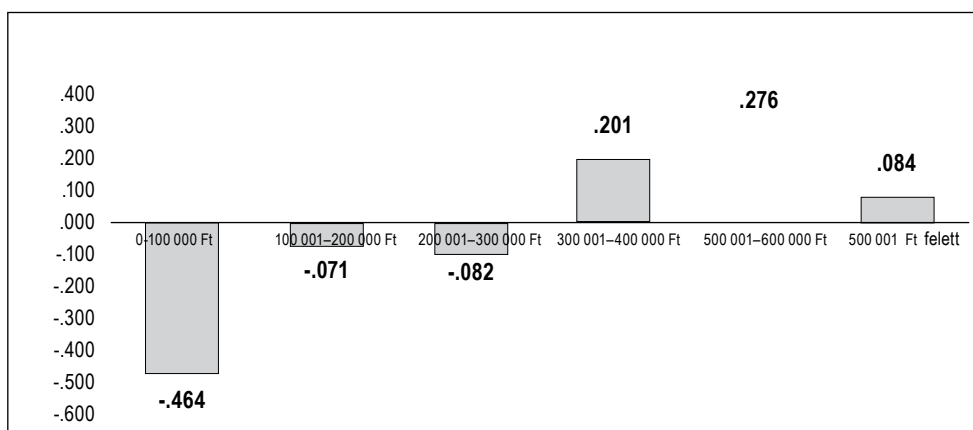

Forrás: saját szerkesztés

Az egy főre eső nettó jövedelem szignifikancia szintje ($\text{szig} = 0,022 < 0,05$), a korrelációs együttható ($r = 0,124^*$), azaz a személyes jövedelem és az adócsalás morális dilemmája között pozitív irányú gyenge kapcsolat van, a számok mögött valós sztochasztikus kapcsolat fedezhető fel. A személyes jövedelem emelkedésével emelkedik az adófizetési hajlandóság is. Egyszempontos variancia-analízist

(ANOVA) segítségével vizsgáltuk, hogy van-e szignifikáns különbség a 6 féle keresettel rendelkező csoport válaszainak átlaga között a morális dilemmát illetően. A Levene-teszt szignifikancia szintje ($0,100 > 0,05$), a két minta szórása azonos. Az Anova F próbája szerint ($\text{szig} = 0,075 > 0,05$) nincs szignifikáns különbség a 6 féle keresettel rendelkező csoport válaszainak átlaga között a morális dilemmát illetően, de az átlagok között nagy eltérés van (4. ábra). A 300.000 Ft alatt keresők morális dilemma átlaga negatív tartományba esik, míg az ennél többet keresők morális dilemma átlaga pozitív tartományba. A 100.000 Ft alatt keresők morális dilemma átlaga nagyon kicsi, $-0,464$. Ebből arra lehet következtetni, hogy ebbe a csoportba tartozóknak egyáltalán nincs morális dilemmájuk az adócsalással kapcsolatban. Érthető módon, ha az ember nem tud kijönni a keresetéből, akkor a megélhetés szabályai felülírják a morális dilemma szabályait. A 100.000 - 300.000 Ft között keresők morális dilemma átlaga közel nulla. Tehát ebbe a csoportba tartozók sem tekintik nagyon fontosnak az adócsalás dilemmáját, azaz ha nem muszáj, akkor nem csálnak, de ha érdekeik úgy kívánják, akkor az adócsalás nem ütközik belülről fakadó dilemmába. A 300.000 - 500.000 Ft között keresők morális dilemma átlaga pozitív tartományba esik, $0,2$. Az ebbe a csoportba tartozóknak fontos, hogy ne csaljanak adót. Az 500.000 Ft fölött keresők morális dilemma átlaga nagyon kicsi pozitív szám, $0,08$. Az ebbe a csoportba tartozókat sem érdekli nagyon az adócsalás dilemmája, de elképzelhető, hogy azért nem mert már a jövedelmük szintje megengedi, hogy ne foglalkozzanak vele.

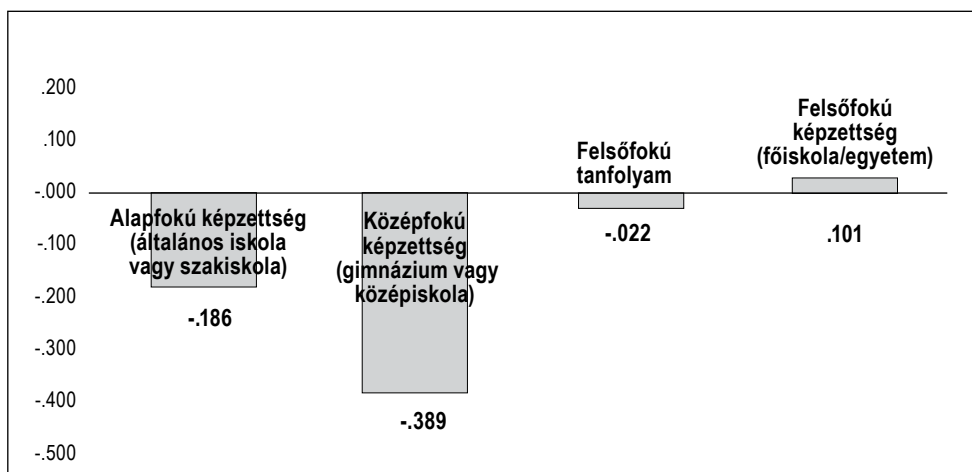
4. ábra A morális dilemma eloszlása a jövedelmek között

Forrás: saját szerkesztés

A demográfiai adatok és az adómorál közötti szignifikancia szintek alapján (1. ábra) a következőkben az iskolai végzettség adómorálra gyakorolt hatását vizsgáltuk meg. Feltételeztük, hogy az eltérő iskolai végzettséggel rendelkezőknek más „A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatásairól” alkotott véleményük (3. táblázat). A Levene-próba szignifikancia szintje ($0,098 > 0,05$), azaz a két minta szórása azonos. Az Anova F próbája szerint ($\text{szig} = 0,008 < 0,05$), tehát szignifikáns különbség van a 4 féle iskolai végzettséggel rendelkező csoport válaszainak átlaga „A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának” hatásait illetően (5. ábra). Az F próba állítását a Bonferroni-táblázat is visszaigazolta, a középfokú végzettséggel rendelkezők átlagos szintje „A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatásait” illetően ($-0,389$) szignifikánsan eltér az egyetemet végzettek átlagos szintjétől ($0,101$). Az egyetemi végzettséggel rendelkezők válaszainak átlagai a pozitív tartományba estek. Ez arról tanúskodik, hogy meg vannak győződve, hogy a korrekt tájékoztatás mellett az adózási szokásaink is jobbá válhatnak. A középfokú végzettségűek válaszainak átlagai a negatív tartományba esnek, tehát ők épp az ellenkezőjét gondolják a korrekt tájékoztatás szerepéről az adóhatóságok részéről.

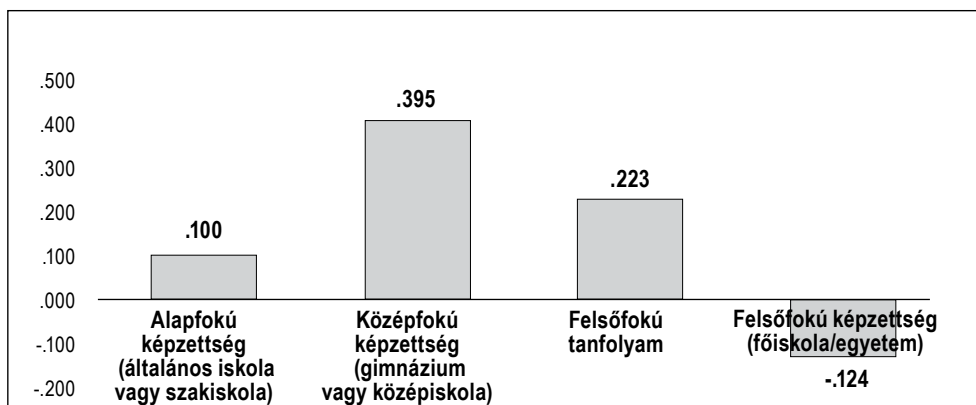
5. ábra A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása és az iskolai végzettség összefüggései

Forrás: saját szerkesztés

Feltételezhető továbbá, hogy az eltérő iskolai végzettséggel rendelkezőknek más „A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére” témakörben alkotott véleményük is (3. táblázat). A Levene-teszt szignificancia szintje ($0,765 > 0,05$) alapján a két minta szórása azonos. Az Anova F próbája szerint ($\text{szig} = 0,002 < 0,05$) szignifikáns különbség van a 4féle iskolai végzettséggel rendelkező csoport válaszainak átlaga „A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére” kérdést illetően (6. ábra). Az F próba állítását a Bonferroni-táblázat is visszaigazolta, a középfokú végzettséggel rendelkezők átlagos szintje „A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére” illetően (0,395), mely szignifikánsan eltér az egyetemet végzettek átlagos szintjétől (-0,124). A válaszlehetőségek sorrendjét tekintve megállapítható, hogy az egyetemi végzettséggel rendelkezők válaszainak átlagai a negatív tartományba estek, azaz ők a „teljes mértékben befolyásolja” vagy a „nagy részt befolyásolja” válaszokat részesítették előnyben. Ez arról tanúskodik, hogy meg vannak győződve, hogy a saját cégük helyzetét nagyban befolyásolja, ha versenytársaik kapcsolatban állnak a feketegazdasággal. A középfokú végzettségűek válaszainak átlagai a pozitív tartományba esnek, azaz ők a „nagy részt nem befolyásolja” vagy az „egyáltalán nem befolyásolja” válaszokat részesítették előnyben. Ez arról tanúskodik, hogy meg vannak győződve, hogy a saját cégük helyzetét nem befolyásolja, ha versenytársaik kapcsolatban állnak a feketegazdasággal.

6. ábra A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére és az iskolai végzettség összefüggései

Forrás: saját szerkesztés

Mivel a nemzeti büszkeség adómorálra gyakorolt hatására is találunk kutatásokat a nemzetközi szakirodalomban (Schneider and Torgler, 2006), így a kérdőíves vizs-

gálatot kiterjesztettük erre a kérdéskörre is. A Pearson-féle korrelációs vizsgálatot alkalmaztuk annak eldöntésére, hogy van-e szignifikáns összefüggés a „Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek” mutató és az adófizetési hajlandóság között. A „Morális dilemma”, az „Adócsalás a magyar gazdaságban” és a „Személyes fogyasztás, mint céges költség” főkomponensek szignifikáns kapcsolatban vannak a „Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek” mutatóval (4. táblázat).

4. táblázat Korrelációs táblázat

	Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek	Sig.	Hipotézis vizsgálat
F1.1	-,117*	,031	H1
F1.2	-,009	,865	H0
F1.3	,295**	,000	H1
F1.4	-,016	,774	H0
F1.5	,112*	,038	H1
F1.6	,017	,755	H0
F1.7	-,028	,600	H0
F1.8	,038	,481	H0
** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).			
* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).			

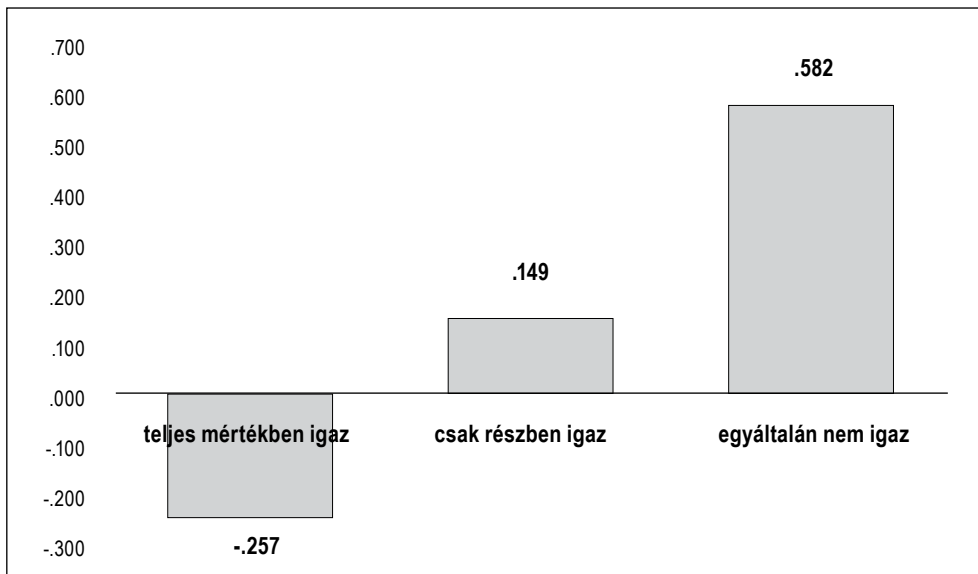
Forrás: saját szerkesztés

A morális dilemma szignifikancia szintjéből (szig = 0,031 < 0,05) következik, hogy van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r = -0,117^*$) alapján, a „Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek” mutató és az adócsalás „Morális dilemmája” között negatív irányú gyenge kapcsolat van. Az „Adócsalás a magyar gazdaságban” szignifikancia szintje (szig = 0,000 < 0,05) szerint is van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r = 0,295^{**}$), vagyis a „Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek” mutató és az „Adócsalás a magyar gazdaságban” között pozitív irányú közepesen erős kapcsolat van. A „Személyes fogyasztás, mint céges költség” szignifikancia

szintje (szig = $0,038 < 0,05$), amely alapján szintén van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r = 0,112^*$) azt jelenti, hogy a „Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek” mutató és a „Személyes fogyasztás, mint céges költség” között pozitív irányú gyenge kapcsolat van.

Az „Adócsalás a magyar gazdaságban” pozitív irányú közepesen erős kapcsolatot azt jelenti, ha az egyik mutató értéke növekszik, akkor az maga után vonja a másik mutató növekedését is. Az kérdésre adható válaszok közül 172 kitöltő került az első csoportba. Ők azt vallották, hogy „teljes mértékben igaz-nak” érzik az állítást, hogy „Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek”. Ennek a csoportnak az „Adócsalás a magyar gazdaságban” kérdésekre adott válaszaik átlaga a legkisebb. Azaz ők az első két választható lehetőséget jelölték meg, mely szerint „egyáltalán nem fordul elő” vagy „ritkán” fordul elő. Ebből következik, hogy akik büszke magyar állampolgárnak érzik magukat egyáltalán nem, vagy csak ritkán csálnak adót. A másik véglet a harmadik csoportba tartozó 48 kitöltő. Ők nem érzik magukat büszke magyar állampolgárnak viszont „a normál gazdasági folyamatok részé-nek” tekintik az adócsalást hazánkban (7. ábra).

7. ábra Az adócsalás a magyar gazdaságban és a nemzeti büszkeség összefüggései

Forrás: saját szerkesztés

Az interjúk alapján különböző válaszok születtek a nemzeti büszkeség adómórára gyakorolt hatásával kapcsolatban a különböző nemzetiségű válaszadók között. „Csak azért, mert én büszke magyar vagyok, nem fogok befizetni 80% adót a jövedelmemből.” – hangzott el egy magyar adófizető esetében. Viszont „az állampolgári megközelítés már egy kicsit másabb, mert egy felelős állampolgár azt mondja, hogy ha befizetem az adót, akkor lesz útburkolat az utcában, a házam előtt lesz rendőr, aki vigyáz arra, hogy ne törjenek be, lesz világítás, hogy haza tudjak menni este, lesz egészségügy. Az állam költ azokra a dolgokra, amik az én életemet kényelmesebbé teszik, ez állampolgári megfontolás, mert ebből én részesülök. Egy felelősen gondolkodó ember ezért inkább fizet adót.” Egy szír-magyar állampolgár szerint „befolyásolja, hogyne befolyásolná. Mindenhol, Magyarországon és Szíriában is, a világon mindenhol. A büszkeségnek van ilyen hatása, hogy emiatt hajlamos az ember adót fizetni. Nálunk például - miközben háború volt sokáig Szíriában - az emberek önszántukból vezették be a „magyhad harbi”-t, egyfajta hadiadót, a katonaság és a fegyverek fejlesztésére. Az emberek találták ki és nem az állam. Az emberek javaslatára bocsátottak ki rá bélyeget, hogy mindenki a lehetőségeihez mérten fizessen, ez a nemzeti büszkeséggel van összefüggésben, mert én védeni akarom az országomat.” „Büszke állampolgár vagyok, ez igaz rám teljes mértékben mind törökként, mind magyarként. Segít mindenképpen a morális értékítéletben. Ha csak török lennék, kevésbé érdekelne, de ha ez a hazám, szembesülök évek múlva is a tettem következményeivel. Itt fogok élni, itt fogok meghalni, itt a hazám. Magyar állampolgárként el kezdett érdekelni a gazdaság. A külföldi könnyebben lop, mert szinte csak vendégmunkásként van itt.” – vallotta egy török-magyar állampolgár vállalkozó.

Az interjúkban elhangzott néhány olyan gondolat, mely véleményem szerint jelentős mértékben tükrözik a válaszadók adózási rendszerhez, adózáshoz való viszonyulását. A válaszadók nagyon szívesen befizetnének a ténylegesen befizetett adó összegénél 10-15 %-kal magasabb adót is, ha ezáltal kisebb lesz a kockázatuk, de csak a ténylegesen befizetett, „ügyeskedésekkel” csökkentett adóhoz képest, mert azt tartják reálisnak. Vagyis „a jelenlegi minimálbér után fizetendő járulékok összegét egy háromszor ekkora bérösszeg mellett.” Megfogalmazásuk szerint, mindenki jól ismeri a téma erkölcsi oldalát, de a kisvállalkozások rá vannak kényszerülve arra, hogy az adóelkerülés egy bizonyos mértékét válasszák a megélhetésük és a családjuk megélhetése érdekében. Az adózási kultúrával kapcsolatban elhangzott, hogy mindenki tudja, hogy mi a helyes, de a magyar adórendszer ezt felülírja.

Következtetések/összefoglalás

Kutatásunk témája az adózási szokások, az adóelkerülés, adómehtagadás, adócsalás, a mögöttük rejlő emberi attitűdök, az adómorál, illetve az adófizetési hajlandóság – mikroökonómiai elemzéseken túlmutató – vizsgálata volt. A nemzetközi szakirodalom elemzése alapján, illetve kérdőíves felmérés és mélyinterjúk segítségével gazdaságpszichológiai szempontból tanulmányoztuk a nem etikus üzleti viselkedés, a rejtett gazdaságba való bekapcsolódás okait, az adófizetési hajlandóságot. Vizsgáltuk, hogy milyen okok vezetnek az egyének adóelkerülés melletti döntéseihöz és milyen eszközökkel csökkenthető a rejtett gazdaság mértéke.

Számos nemzetközi tanulmány eredményei alapján azt feltételeztük, hogy a demográfiai tényezők (nem, kor, családi állapot) hatással vannak az adómorálra, továbbá a nemzeti büszkeség szintén kedvezően befolyásolja. A nemzeti büszkeség adómorálra való hatásának kutatásával Schneider és Torgler 2006-os felmérésben találtunk példát, akik egy egyedülálló vizsgálatot végeztek három multikulturális európai országban, Svájcban, Belgiumban és Spanyolországban. Mindhárom ország esetében olyan eredmények születtek, hogy a nemzeti büszkeség jelentős pozitív hatást gyakorol az adófizetési hajlandóságra. Ennek a tanulmánynak a hatására építettük be vizsgálatunkba a nemzeti büszkeség adómorálra való hatását. Szerettük volna megnézni, hogy magyarországi viszonylatban is szerepet játszik-e az adófizetési kötelezettségnek való megfelelésben a nemzeti büszkeség. Kutatásunkkal igazoltuk, hogy a magyarországi vállalati adózók körében a nemzeti büszkeség pozitív hatással van az adófizetési hajlandóságra, illetve a demográfiai tényezők közül a családi állapot, a közös háztartásban élő gyermekek száma, az iskolai végzettség és a személyes jövedelem is hatással vannak az adómorálra.

Irodalomjegyzék

- Balogh L., Gál V. & Kovács K.: A magyar lakosság adófizetési hajlandósága, *Regional and Business Studies*, Vol 6 No 1, Kaposvár University, Faculty of Economic Science, Kaposvár, 2014, pp. 65-74
- Cummings, R. G., Martinez-Vazquez, J., Mckee, M. & Torgler, B.: Effects of Culture on Tax Compliance: A Cross Check of Experimental and Survey Evidence. CREMA, Working Paper No. 13, 2004, <https://doi.org/10.2139/ssrn.661921>
- Elster, J.: Social Norms and Economic Theory, *Journal of Economic Perspectives*, 3 (4) 1989, pp. 99-117, <https://doi.org/10.1257/jep.3.4.99>
- Groenland, E. A. G. & Van Veldhoven, G. M.: Tax evasion behavior: A psychological framework, *Journal of Economic Psychology*, 3, 1983, pp. 129–144, [https://doi.org/10.1016/0167-4870\(83\)90069-7](https://doi.org/10.1016/0167-4870(83)90069-7)
- Kirchässner, G.: Tax Morale, Tax Evasion, and the Shadow Economy
Department of Economics, University of St. Gallen, 2010, <https://doi.org/10.4337/9780857930880.00019>
- Kirchler, E.: Reactance to taxation: employers' attitudes towards taxes, Paper presented at the 12th IAREP Annual Colloquium, Paris, France, 1996
- Kirchler, E.: Reactance to taxation: Employers' attitudes toward taxes. *Journal of Socio-Economics*, 2, 1999, pp. 131-138, [https://doi.org/10.1016/s1053-5357\(99\)00003-7](https://doi.org/10.1016/s1053-5357(99)00003-7)
- Kirchler, E.: The Burden of New Taxes: Acceptance of Taxes as a Function of Affectedness and Egoistic versus Altruistic Orientation. *Journal of Socio-Economics*, 4, 1997, pp. 421-437, [https://doi.org/10.1016/s1053-5357\(97\)90005-6](https://doi.org/10.1016/s1053-5357(97)90005-6)
- Lewis, A.: *The Psychology of Taxation*. Oxford: Martin Robertson, 1982, <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1982.tb00523.x>
- Sajtos, L. – Mitev, A.: *SPSS Kutatósi és adatelemzési kézikönyv*, Alinea Kiadó, Budapest, 2007
- Schmölders, G.: *Das Irrationale in der öffentlichen Finanzwissenschaft*, Hamburg, Rowolt, 1960
- Schneider, F. – Torgler, B.: What shapes attitudes toward paying taxes? Evidence from multicultural european countries. Working Paper, Department of Economics, Johannes Kepler University of Linz, No. 0608., 2006, <https://doi.org/10.1111/j.1540-6237.2007.00466.x>
- Semjén A. - Tóth I. J.: Elemzések a rejtett gazdaság magyarországi szerepéről, 4. tanulmány, *Rejtett gazdaság és adózási magatartás*, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2004
- Strümpel, B.: The Contribution of Survey Research to Public Finance, In Alan T. Peacock (ed.), *Quantitative Analysis in Public Finance*, New York, 1969, pp. 14-32